

Tevekkül Yönelimi Ölçeği Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Development of Tawakkul Orientation Scale: A Study of Validity and Reliability

Meryem ŞAHİN, Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi.

Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Afyon/Türkiye

meryemsahin@aku.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0566-8862>

ISSN: 1303-880X

e-ISSN: 2667-7504

<http://ded.dem.org.tr>

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received Date: 13.07.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 07.12.2020

Yayın Tarihi / Published Date: 25.12.2020

Tr/En: Tr

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Atıf/Citation: Şahin, M. (2020). Tevekkül yönelimi ölçeği geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 18 (40), s.345-369.

<https://doi.org/10.34234/ded.768176>

Öz: İslam dinine ait önemli bir kavram olan tevekkül dini başa çıkma stratejisi olarak da değerlendirilmektedir. Araştırmada tevekkül yönelimini ölçebilecek bir ölçek geliştirilerek psikometrik özelliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Öncelikle beşli Likert tipinde hazırlanan ve 54 maddeyi içeren madde havuzu uzman görüşleri ile (kapsam geçerliği) 44 maddeye indirilmiş, sonrasında 44 maddelik aday ölçek çalışma grubuna uygulanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu yaşları 19 ile 65 arası değişen, yaş ortalamaları 29,3 ($\pm 9,72$) olan 338 kişi oluşturmaktadır. Ölçeğin geçerlik analizleri için kapsam geçerliği analizi, açımlayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizine göre ölçeğin 23 madde ve 3 boyuttan oluşan bir yapıya sahip olduğu, doğrulayıcı faktör analizine göre bu modelin iyi uyum verdiği bulunmuştur. *Ölçeğin iç tutarlılık güvenirlilik katsayısı* 0.928 olarak bulunmuştur. *Ölçeğin alt boyutları* Duygu ve Düşünce, Davranışa Karşı Olumsuz Tutum, Davranışa Karşı Olumlu Tutum olarak isimlendirilmiştir. Bu sonuçlara göre geliştirilen Tevekkül Yönelimi *Ölçeği'nin* geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Tevekkül yönelimi, Allah'a güven, Ölçek geliştirme, Geçerlik, Güvenirlilik.

&

Abstract: Tawakkul, which is an important concept belonging to the religion of Islam, is also considered as a religious coping strategy. The aim of this study is to develop a scale that can measure the tawakkul orientation and to examine the psychometric properties of the scale. First of all, the 54-item list prepared in five-point Likert type was reduced to 44 items with expert opinions (content validity), and then the 44-item draft scale was applied to the study group. The study group of the research consists of 338 people, whose ages vary between 19 and 65, with a mean age of 29.3 (± 9.72). Content validity, exploratory factor analysis and confirmatory factor analysis were performed for validity of the scale. According to exploratory factor analysis the scale has 23 item and 3 factor, this model was found to fit well according to confirmatory factor analysis. The internal consistency reliability coefficient of the scale was found to be 0,928. The sub-scales of the scale were named Emotion and Cognition, Negative Attitude towards Behavior, Positive Attitude towards Behavior. These results demonstrate that Tawakkul Orientation Scale is a valid and reliable instrument.

Keywords: Tawakkul orientation, Trust in God, Scale development, Validity, Reliability.

(The Extended Abstract is at the end of the article)

Giriş

Sözlükte itimat, güven, Allah’a güvenme anlamlarına gelen tevekkül, bir iş için gerekli çabayı göstererek tüm tedbirleri aldıktan sonra işini tam olarak inanarak Allah’a havale etme olarak tanımlanmaktadır (Cebecioğlu, 2014, s. 494; Mutçalı, 1995, s. 1009). Bu tanımlardan hareketle tevekkül inanan kişinin Allah’a inancını, teslimiyetini ve güvenmesini canlı tutan bir yönelim olarak değerlendirilmektedir (Demirdaş, 2019, s. 1450).

Tevekkül Kur’an-ı Kerim ve sünnette yer alan temel kavramlardan biridir (Demirci, 2010, s. 273; Kiraz, 2007, s. 207). “*Yapılacak işler hakkında onlarla müşavere et ve karar verdiğinde artık Allah’a tevekkül et. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever* (Al-i İmran, 3/159)” ayeti tevekkül ile ilgili en sık başvurulan ayettir. “*Sen, asla ölmeyen ve daima diri olan Allah’a tevekkül et ve O’nu hamd ile tesbih et.* (el-Furkan, 25/58)”, “*Sen, O güçlü ve üstün, esirgeyici olan Allah’a tevekkül et* (eş-Şuara, 26/217)”, “*Allah’a tevekkül et; vekil olarak Allah yeter* (el-Ahzab, 33/3)” ayetlerinde emir kipiyle tevekkül emredilmektedir. İnananların Allah’a tevekkül etmesi gerektiğini vurgulayan âyetler iman-tevekkül ilişkisini, mü’minlerin zulümlere direnirken Allah’a tevekkül etmesini isteyen, bu konuda peygamberlerden örnekler veren âyetler de amel-tutum-tevekkül ilişkisini göstermektedir (Çağrı, 2012). İslam Peygamberi Hz. Muhammed’in yaşantısına bakıldığında dualarında (Birişik, 2008; Buhari, “Teheccüt”, 2), hastalıkta, musibetler karşısında, evden çıkarken tevekkül ettiği anlaşılmaktadır (Birişik, 2008; Buhari, “Tevhid”, 7). İslam Dini’nin temel kaynakları olan Kur’an ve sünnette tevekkül önemli bir yer tutmaktadır.

Tevekkül kavramına dair çalışmaların daha çok tasavvufi kaynaklarda yer aldığı ve bu kaynaklarda tevekkülün Allah’a inanma ve ona güvenli bağlanma ile ilişkili yönünün ön plana çıktığı görülmektedir (Gazali, 2014; İbn Arabi, 2015; İskenderi, 2006; Kelabazi, 2014; Kuşeyri, 2016; Muhasibi, 2013). Tasavvufi açıklamalarda tevekkül tedbir almak, fakat tedbire değil de Allah’a güvenmek vurgusuyla ele alınmış; mutasavvıflar tevekkülden genellikle tedbire güvenmeyi anlamışlardır. Bununla birlikte Allah’a güvenin merkezde olması şartıyla sebep ve vasıtalara sarılmak tevekkülün bir parçası olarak kabul edilmektedir (Tek, 2016, s. 172). Tevekkül; yapılacak işe yalnızca kendi gücünü ve yeteneklerini değil, Allah’ın iradesini de katmaktır (Demir, 2013, s. 1042). Tevekkül yöneliminde takdirin/sonucun Allah’tan olduğuna dair bir inanç vardır. Bu nedenle olaylar arasında katı bir neden-sonuç ilişkisi kurulmamaktadır.

Tevekkül kavramının iman, tevhid (Demir, 2013, s. 164; Gazali, 2014, ss. 450-451), teslimiyet, rıza (İskenderi, 2006, s. 33; Kelabazi, 2014, ss. 153-154; Tokpınar, 2009, s. 55), tedbir (Akseki, 2014, s. 97; Kuşeyri, 2016, s. 249), rızık (Hatip, 2006; İbn Ebi'd Dünya, 2005, s. 265; İskenderi, 2006, s. 167), ümit (Akto, 2016, s. 890), sabır (Kara, 2020, s. 396; Önal, 2008, s. 464; Sarıkaya ve Şeren, 2017, s. 75) gibi kavramlarla yakın ilişkisi vardır. Tevekkülün ilişkili olduğu kavramlar ve anlam içeriği değerlendirildiğinde insanın duygusal dünyasına, düşünsel yapısına ve de davranışlarına etki eden boyutlarının olduğu görülmektedir. Bu açıklamaya paralel olarak Gazali (2014, ss. 450-451) tevekkülü ilim, hal ve amelden oluşan bir tutum olarak ele almış; Hatip (2006, s. 169) tevekkülü ön bilgi, hal ve fiilden oluşan bir olgu olarak değerlendirmiş; Tokpınar (2009, s. 149) doğru tevekkül anlayışının kişide bilişsel, duygusal ve davranışsal olarak doğru tutumların oluşmasını sağlayacağını belirtmiş; Gho-bari ve Haddadi (2011) tevekkülü duygusal, bilişsel ve davranışsal olmak üzere üç temel boyutta kavramsallaştırmıştır. Tevekkülün bahsedilen boyutları literatürde çoğunlukla Allah'a inanç çerçevesinde ele alınmıştır. Bununla birlikte yürütülen çalışmalar, tevekkülün insan duygu, düşünce ve davranışları üzerindeki potansiyel etkilerine vurgu yapmış; tevekkül eden insanların başarısızlıklar karşısında daha metanetli ve ümitvar olduğunu, tevekkülün iyimser ruh halini korumayı sağladığını (Çağrı, 2012, s. 2; Demirdağ, 2019, s. 1450); tevekkül konusunun sosyolojik ve psikolojik yönünün bulunduğunu (Altıntaş, 2000; Aydın, 2008; Karaman, 1996; Tokpınar, 2009) ifade etmiş ve çalışmalarda tevekkül salt dini bir kavram olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve bireysel yönleriyle ele alınmıştır.

Tevekkül kavramında Allah'a güvenip, dayanma merkezi konumdadır. Bu açıdan tevekkülün, bir tür bağlanma ve güven ihtiyacını yerine getirdiği söylenebilir. Bu bağlanmanın her şeye gücü yettiğine inanılan bir varlığa yapılması, güvenlik ihtiyacını da üst seviyeden karşılayabilmektedir (Şahin, 2018, s. 39). Bağlanma çalışmalarının öncü isimlerinden Bowlby'e (1980) göre bağlanma ilişkisinin üç temel işlevi yakınlığın korunması, güvenli üs ve güvence üssüdür. Din psikolojisindeki çoğu araştırma, dinin ve özellikle bağlanılmış, içselleştirilmiş bir Tanrı'yla olan ilişkinin bağlanmanın temel fonksiyonlarıyla uyumlu olduğunu göstermektedir. Dini inançların birçok alanda güven düzenleyici işlevleri vardır (Hökelekli, 2012, s. 146). İslâm Dini'ne inananlar Allah'a sığınıp güvenmektedir (Hayta, 2006, s. 46). İman kavramının içinde karşılıklı güven, huzur ve emniyet yer almakta, bu durum kişinin kendisini korkudan emin hissetmesini sağlamaktadır (Sinanoğlu, 2000, s. 212). Fadardi ve Azadi'nin (2017,

s. 796) üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada Allah'a güvenmenin umut ve olumlu duygulanım ile pozitif, negatif duygulanımla negatif ilişkili olduğu bulgulanmıştır. Bir diğer çalışmada öğrenme gücünü tanıyan çocukların anneleriyle Allah'a güven odaklı eğitim programı yapılmış; deney ve kontrol grubunun ön-son test karşılaştırmalarına göre eğitim programının annelerin zihinsel esnekliğini ve yaşam kalitesini artırdığı bulunmuştur (Jenaabadi ve Abbasi, 2020, s. 25).

Tevekkül etme süreci dini başa çıkma yöntemlerinden birisi olarak da ele alınmaktadır (Ayten, 2012, s. 42; Doğan, 2016, s. 3217; Salim, 2017, s. 63). İlk çalışmaları Lazarus ve Folkman (1984) tarafından yürütülen başa çıkma, bireylerin zorlayıcı olarak görülen durumlarla mücadele etmek için gösterdikleri anlam arayışı çabası, başlarına gelen ile beklentileri arasında oluşan zıtlığı gidermek için yapılan etkinlikler olarak ele alınmaktadır (Ayten ve Sağır, 2014, s. 6; Doğan, 2016, s. 7). Dini başa çıkma ile başa çıkma kavramı arasındaki fark ise sıkıntılı durumlarla başa çıkarken dini ve manevi unsurlardan destek alınmasıdır. Dini başa çıkma çalışmalarının öncüsü olarak anılan Pargament dinin problemlerin çözümünde olumlu etkisine dikkatleri çekmiş (Bkz. Pargament ve diğ. 1990; 1998; 2000), Pargament ve arkadaşları (1988) işbirlikçi, erteleyici ve kişisel yönelimli olmak üzere üç tür dini başa çıkma tarzı tanımlamışlardır. İşbirlikçi eğilimde birey sorunun çözümünde aktif bir rol üstlenmekte; bununla birlikte sorunun çözümünde yaratıcı ile işbirliği yapma eğilimindedir. Wong-McDonald ve Gorsuch (2000, s. 149-161) ise teslimiyetçi başa çıkma (*Surrendering Style*) olarak dördüncü dini başa çıkma tarzı öne sürmüştür. Bu başa çıkma tarzında kişi işbirlikçi bir yönelim izlerken aynı zamanda sonucu yaratıcının takdirine bırakıp, olana razı olmak vardır. Bu eğilimde emek, inanç ve güven bir arada bulunmaktadır. Tevekkülün anlam içeriği ve kapsamı özellikle teslimiyetçi başa çıkma tarzı ile uyumlu görünmektedir. Ghobary ve arkadaşlarının (2005) yürüttükleri çalışmada Allah'a güven bir başa çıkma stratejisi olarak ortaya çıkmış; üniversite öğrencilerinde sosyal, ekonomik, sağlık gibi alanlarda yaşanan sorunlar veya doğal felaketler karşısında Allah'a güvenin devreye girdiği görülmüştür.

Araştırmalar dini başa çıkmanın psikolojik dayanıklılık üzerinde etkili olduğunu göstermektedir (Batan, 2016). Zorlu yaşam olayları karşısında kişinin kendisini toparlama gücü, bu zorlukların üstesinden başarılı biçimde gelme kabiliyeti olarak tanımlanan psikolojik dayanıklılık ile din ilişkisi değerlendirilirken genellikle tevekkül, affetme, sabır, şükür, umut gibi kavramlara atf

yapılmaktadır (Ayten, 2014, s. 96-103; Batan, 2016, s. 64). Tevekkül, dinlere duyarlı psikoterapilerde kullanılması için önerilen kavramlardan birisidir (Ağılkaya-Şahin, 2018, s. 1613). Karataş ve Baloğlu (2019) tevekkülün varoluş duygusunu tatmin etmek, sonsuz bir güç sahibine dayanmak, sonsuz zengin olana sığınmak, hayatın anlamını bulmak, yalnızlık duygusundan kurtulmak gibi psikolojik yansımalarının olduğunu ifade etmektedir. Onlara göre *tevekkül* psikolojik sağlamlığı destekleyip; korku, kaygı ve belirsizlik gibi olumsuz duyguları baş edilebilir hale getiren olumlu bir başa çıkma yöntemidir (Karataş ve Baloğlu, 2019, s. 110). İslami literatürdeki sabır, tevekkül ve rızaya ilişkin açıklamalar kişiyi olgunlaştıran, bakış açısını geliştiren süreçler olarak yorumlanmış ve zorlayıcı yaşam tecrübelerinde dayanak olarak öne çıkmıştır (Kara, 2020, s. 396). İslamiyet'teki tevekkül yönelimi özellikle kabul ve kararlılık terapileriyle ilişkilendirilmekte, olayların görünür sebep ve sonuçlarının dışında farklı bir yüzü olabileceğine dair söylemler olanları olduğu gibi kabul etme yolundaki telkinler olarak ele alınabilmektedir (Ağılkaya-Şahin, 2018, s. 1624). Tevekkül kaygı ve depresyonla çalışırken de önerilen kavramlardandır (Leila, 2016, s. 73). Şahin ve Hökelekli'nin (2019) yürüttüğü çalışmada katılımcıların tevekkül etmenin sonucu olarak rahatladıklarını, kaygılarının azaldığını, psikolojik dayanıklılıklarının arttığını, huzur duyduklarını ifade ettikleri görülmüştür. Araştırmaların bulgularına göre tevekkül pozitif psikoloji yaklaşımına uygun bir şekilde insanın güçlü yönlerini vurgulayan; sabrı, çabayı, ümidi ön plana çıkararak, psikolojik dayanıklılığı artıran bir kavram olarak değerlendirilebilir (Şahin, 2019).

Tevekkülün sadece inançla ilişkili bir konu olarak ele alınmayıp; onun sosyolojik, psikolojik yönlerine de atıflar yapılması kavramı din bilimlerinin yanı sıra sosyal bilimlerin de ilgi alanına sokmuştur. Ülkemizde tevekkül ile ilgili nitel yöntemle (Şahin, 2018) ve anket uygulanması tekniğiyle (Altay, 2014) sosyal bilim alanında yürütülmüş alan araştırmaları mevcuttur. Bu çalışmada tevekkülün çok boyutlu yapısı ile duygu, düşünce ve davranışlara etkisi göz önüne alınarak, nicel yöntemlerde kullanmak üzere ölçme aracı geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu ölçme aracının kullanılacağı araştırmalar sayesinde kavramın etki alanı hakkında daha geniş bilgiye sahip olunması hedeflenmektedir.

Yöntem

Ölçek Maddelerinin Oluşturulması

Ölçek geliştirme sürecinin ilk aşamasında alanyazından faydalanılarak 54 maddeyi içeren madde havuzu oluşturulmuştur. Sorulardan 15'i ters madde olarak kurgulanmış ve aday ölçek 5'li Likert tipli hazırlanmıştır. Kapsam geçerlik analizlerinden sonra Türk Dili ve Edebiyatı alanında çalışan bir akademisyen, uygulamada kullanılacak formu dil bilgisi ve imla açısından incelemiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, çalışma durumu, algılanan ekonomik durumuna dair özelliklerini öğrenmek için sosyo-demografik bilgi formu; araştırma sürecinde geliştirilerek, kapsam geçerlik analizlerinden sonra 45 maddeye inen aday Tevekkül Yönelimi Ölçeği formu kullanılmıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın etik kurul onayı Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 11.12.2019 tarih ve 08 sayılı toplantısında alınmış olup; veriler Ocak-Şubat 2020 tarihleri aralığında fiziksel olarak elden, Mart-Nisan 2020 tarihleri aralığında ise dijital olarak internet aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmacıya 434 anket formu ulaşmış, bunlardan 11'i eksik ve hatalı doldurma nedeniyle analizlere dahil edilmemiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın kapsam geçerliği aşaması için oluşturulan uzman grubu 5 kişiden oluşmaktadır. Bunların 4'ü din psikolojisi, 1'i psikolojik danışma ve rehberlik alanında çalışan akademisyenlerdir. Uzman grubuna dair bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Uzman Grubunun Cinsiyet ve Unvan Dağılımı

Cinsiyet	Akademik Unvan		
	Prof. Dr.	Dr. Öğr. Ü.	Doktorant
Kadın	0	1	0
Erkek	2	1	1
Toplam	2	2	1

Araştırmacıya ulaşan 434 anket formundan eksik ve hatalı doldurma olduğu tespit edilen anketler çıkarıldıktan sonra 423 anket kalmıştır. Bu anketlerde de boş bırakılan maddelerin olduğu anketler araştırmadan dışlanmış, analizler kalan 338 anket üzerinden gerçekleştirilmiştir. Anketleri analize dahil edilen çalışma grubunun yaşları 19 ile 65 arasında değişmekte olup, yaş ortalamaları 29,3; standart sapması 9,72'dir. Katılımcıların %24'ü (N=80) erkek, %76'sı (N=258) kadın; %39'u evli (N=132), %56'sı bekar (N=201). Çalışma grubunun sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Çalışma Grubunun Sosyo-Demografik Özellikleri

Değişken	N	%	
Cinsiyet	Erkek	80	23,7
	Kadın	258	76,3
Medeni Durum	Evli	132	39,1
	Bekar	201	59,5
	Boşanmış	3	0,9
	Eşi vefat etmiş	2	0,6
	İlkokul	10	3
Eğitim durumu	Ortaokul	2	0,6
	Lise	13	3,8
	Üniversite	186	55
	Yüksek lisans	29	8,6
	Doktora	7	2,1
	Üniversite öğrencisi	91	26,9
Çalışma durumu	Çalışıyor	135	39,9
	Çalışmıyor	202	59,8
	Yetersiz	26	7,7
Gelir düzeyi	Orta düzey	264	78,1
	Ortalamanın üzeri	48	14,2
Toplam	338	100	

Verilerin Analizi

Araştırmanın analizlerinde Lawshe (1975) tekniği kullanılarak kapsam geçerliği analizi; açımlayıcı (temel bileşenler analizi, varimax döndürme tekniği) ve doğrulayıcı faktör analizi kullanılarak yapı geçerliliği analizi; Cronbach's Alpha iç tutarlık katsayısı kullanılarak güvenilirlik analizi yapılmıştır. Verilerin faktör analizine uygunluğu için Bartlett küresellik testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) sonuçları; kayıp veriler için EM algoritması dikkate alınmıştır. Geçerlik ve güvenilirliğe ilişkin analizler SPSS 20 ve AMOS 26 programları kullanılarak yapılmıştır.

Bulgular

Kapsam Geçerliliği

Ölçekte bulunan her maddenin ölçülmesi istenen kavramı ne ölçüde temsil ettiğini kontrol etmek amacıyla yapılan kapsam geçerliliğine ilişkin farklı teknikler olsa da en yaygın kullanılanı Lawshe (1975) tekniğidir (Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 161; Yeşilyurt ve Çapraz, 2018, s. 253). Bu tekniğe uygun olarak kapsam geçerliliği çalışması için ilk aşamada uzman grubu oluşturulmuş, ardından hazırlanan aday ölçekten uzman değerlendirme formu hazırlanarak bu gruba iletilmiş ve görüş alınmıştır. Uzman görüşü için hazırlanan formda her bir maddeye ilişkin “uygun, uygun ancak ifade düzeltilmeli, uygun değil” seçenekleri sunulmuş; ayrıca her bir maddenin altında ifadenin düzeltilmesi seçeneği tercih edildiği takdirde düzeltme önerisi getirilmesi istenmiştir. Oluşturulan 54 maddelik aday ölçek din psikolojisi ile psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanlarında çalışan 5 akademisyenden oluşan uzman grubuna iletilmiştir. Geri bildirimler üzerinden öncelikle her bir maddeye ilişkin kapsam geçerlik oranı (KGO), ardından ölçüğe ilişkin kapsam geçerlik indeksi (KGI) hesaplanmıştır. Kapsam geçerlik oranı -1 ile +1 arasında değer almakta, +1'e yaklaştıkça maddenin yeterli düzeyde istenen davranışı ölçtüğü görüşüne varılmaktadır (Sönmez ve Alacınar, 2016, s. 59). 5 kişilik uzman grubu üzerinden hesaplandığında maddelerin minimum KGO değerinin 0,99 olması beklenmektedir (Yurdugül, 2005). Bu hesaplama göre tüm uzmanların uygun dediği maddeler aday ölçekte bırakılmış, değeri 0,99'un altından olan 10 madde çıkarılmıştır. Kalan maddeler üzerinden yapılan analizlere göre ölçüğe ilişkin kapsam geçerlik indeksi 1'dir. Kapsam geçerliliği çalışması sonucunda aday ölçekte 44 madde kalmıştır.

Yapı Geçerliliği

Yapı geçerliliği araştırma içinde ele alınan kavramsal yapının tam olarak açığa çıkarılmasıyla ilgilidir (Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 163). Ölçeğin yapı geçerliliği için açımlayıcı (AFA) ve doğrulayıcı (DFA) faktör analizleri gerçekleştirilmiştir. İlk olarak 44 maddelik aday ölçek formu üzerinden elde edilen verilerin faktör analizi yapmaya uygunluğu değerlendirilmiştir. Başlangıçta EM algoritması ile kayıp veri analizi yapılmış ve kayıp verilerin rassal dağılmadığı tespit edilerek ($p < 0,01$) kayıp verisi olan anketler analizden çıkartılmıştır. Kalan veriler üzerinden hesaplanan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerinin 0,938 olduğu

ve örneklemin faktör analizi için yeterli büyüklükte olduğu tespit edilmiştir. Barlett küresellik testinin de anlamlı olması [$\chi^2(253)=4618,1; p<0,001$] maddeler arası korelasyonların faktör analizi için uygun olduğuna, verilerin normal dağıldığına işaret etmektedir. Bu iki koşulun sağlanması verilerin faktör analizi yapmaya uygun olduğunu göstermektedir (Tablo 3).

Tablo 3: KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Çalışma Grubu Yeterliği Ölçümü	0,938	
Bartlett Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-Kare	4618,1
	Serbestlik derecesi	253
	Anlamlılık düzeyi	0,000

Maddelerin ortak varyans değerinin en az 0,20 olması (Büyüköztürk vd., 2013, s. 220), faktör yüklerinin en az 0,32 olması (Tabachnick ve Fidell, 2012, s. 620) ancak faktörlerin mümkün olduğunca güçlü maddelerden olması arzu ediliyorsa bu yük değerinde en az 0,50 esas alınabileceği (Gürbüz ve Şahin, 2017: 318), bir maddenin farklı faktörlerdeki yük değerleri arasında 0,10'dan fazla fark olması (Sönmez ve Alacapınar, 2016, s. 70), bir faktörde en az 3 madde olması (Comrey, 1988) gerektiği ilkeleri dikkate alınarak AFA yapılmıştır. AFA'da temel bileşenler analizi yöntemi kullanılmış, faktör sayısının belirlenmesinde özdeğerleri 1'den büyük olan faktörler tarafından açıklanan varyans miktarı dikkate alınmış (Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 318), maddelerin yer aldığı faktörleri belirlemek için *varimax dik döndürme* tekniği kullanılmıştır.

Tüm maddelerin ortak varyans değerine (*communalities*) denk gelen çıkartma değeri (*extraction*) 0,33 ile 0,73 arasındadır. Referans değerlerini karşıladığı için bu değer üzerinden madde elenmemiştir. Analizler sırasında aynı anda birden fazla faktöre yüklenen ve yük değerleri arasında 0,10'dan daha düşük fark olup binişiklik gösteren 14 madde (5, 7, 8, 9, 11, 15, 19, 20, 23, 29, 35, 40, 43, 45), 3'ten az maddenin yeni bir faktör oluşturması nedeniyle 4 madde (3, 4, 10, 17), faktör yükünün 0,50 altında kalması nedeniyle 2 madde (1, 27), Anonim Hakem 2'nin önerisi ile 2 madde (16, 37) aşamalı olarak aday ölçekten çıkarılmıştır. Tekrarlanan analizler sonucunda yamaç birikinti grafiği (*scree plot*) de dikkate alınarak kalan 23 maddenin 3 faktörde toplandığı, faktörlerin toplam varyansın %59,314'ünü açıkladığı görülmüştür. Analizler sonrasında ilgili alanyazına göre değerlendirilerek faktörlerin isimlendirmeleri yapılmış olup, 23 maddeye ilişkin AFA sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

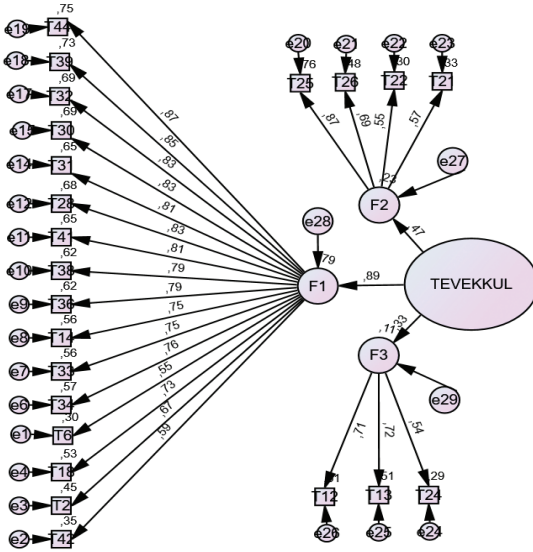
Tablo 4: Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Aday Ölçek Madde No	Nihai Ölçek Madde No	Madde	Faktör Yüğü			
			Ortak Faktör Varyansı	F1-Duygu ve Düşünce	F2-Davranışa Karşı Olumsuz Tutum	F3-Davranışa Karşı Olumlu Tutum
44.	23	Tevekkül ettiğimde daha sakin hissedirim.	0,735	0,837		
39.	20	Tevekkül ettiğim konularda kendimi yalnız hissetmem.	0,699	0,819		
30.	13	Tevekkül ettiğimde daha sabırlı olurum.	0,675	0,801		
28.	12	Tevekkül ettiğimde daha güçlü hissedirim.	0,721	0,791		
32.	15	Karşılaştığım sıkıntıların Allah'ın yardımıyla bir şekilde çözüleceğine inanırım.	0,673	0,788		
31.	14	Yaşadığım olaylarda “vardır bir hayır” diye düşünürüm.	0,643	0,777		
36.	18	Tevekkül ettiğim durumlarda olayın sonuçlarını daha rahat kabullenirim.	0,644	0,777		
41.	21	Tevekkül eden bir insanım.	0,635	0,769		
38.	19	Tevekkül ettiğimde karşılaştığım olayın sonuçları beni daha az kaygılandırır.	0,613	0,768		
14.	5	Karşılaştığım problemlerde Allah'tan yardım isterim.	0,557	0,731		
33.	16	Tevekkül ettiğim bir olay beklentime ters bir şekilde sonuçlansa da, sonuca razı olurum.	0,563	0,722		
18.	6	Bir konu ile ilgili elimden geleni yaparken aynı zamanda Allah'ın iradesini de hesaba katarım.	0,569	0,699		
34.	17	Başıma gelen dertlerin bir dermanın da olduğuna inanırım.	0,551	0,682		
2.	1	Her türlü olayda Allah'ın müdahalesinin olabileceğini düşünürüm.	0,461	0,668		
42.	22	Kendimi çaresiz hissettiğimde dua ederim.	0,408	0,615		
6.	2	İşler planladığım/istediğim şekilde gitmeyince nasip değilmiş derim.	0,333	0,560		
25.	10	Tevekkül etmek kişiyi pasifleştirir.	0,688		0,794	
26.	11	Karşılaşılacak problemlere yönelik tedbir almak tevekkülle aykırıdır.	0,646		0,786	
22.	8	Bir iş için çabalamamın tevekküle aykırı olduğunu düşünürüm.	0,612		0,782	
21.	7	Daha çok tembel kimseler tevekkül eder.	0,410		0,612	
12.	3	Başarısızlık yaşadığım bir olay sonrasında aynı hataları yapmamaya çalışırım.	0,657			0,803
13.	4	İşlerin yolunda gitmesi için alabileceğim tüm tedbirleri alırım.	0,644			0,782
24.	9	Herhangi bir işe girişince üzerime düşeni en iyi şekilde yaparım.	0,507			0,698
Özdeğerler			9,938	2,043	1,661	
Açıklanan varyans yüzdesi			39,001	11,329	8,985	
Toplam açıklanan varyans yüzdesi			59,314			

AFA analizlerine göre “Duygu ve Düşünce” olarak isimlendirilen birinci boyut 16 maddeden oluşmakta ve bu boyut %39,001 oranında varyans açıklamak-

ta; “Davranışa Karşı Olumsuz Tutum” olarak isimlendirilen ikinci boyut 4 maddeden oluşmakta ve %11,329 oranında varyans açıklamakta; “Davranışa Karşı Olumlu Tutum” olarak isimlendirilen üçüncü boyut 3 maddeden oluşmakta ve %8.985 oranında varyans açıklamaktadır. Maddelerin faktör yüklerinin 0,56 ile 0,84 arasında sıralandığı görülmektedir.

Açımlayıcı faktör analizi sonrasında elde edilen modelin uyumunu test etmek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. DFA’da χ^2/sd değerinin 3’ten küçük olması iyi uyumu gösterirken, bazı çalışmalar 5’in altında olmasını yeterli kabul etmekte; CFI, IFI değerlerinin 0,90 üzeri; GFI değerinin 0,85 üzeri; RMSEA, SRMR ve RMR değerlerinin 0,08’den küçük olması kabul edilebilir uyum düzeyini vermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 343; Hu ve Bentler, 1999; Seçer, 2015, s. 98). İkinci düzey DFA analizi sonucunda elde edilen uyum indeksi değerleri incelendiğinde $CMIN=688,338$; $DF=227$; $\chi^2/sd = 3,032$; $p<0,001$; $CFI=0,914$; $IFI=0,915$; $GFI=0,858$; $RMR=0,03$; $SRMR=0,047$; $RMSEA=0,074$ şeklinde elde edilmiştir. Modelin uyum indeksleri değerlendirildiğinde üç boyutlu modelin kabul edilebilir düzeyde uyum verdiği görülmüştür. Ölçeğin faktör yükleri 0,54 ile 0,87 arasında sıralanmaktadır. Ölçeğin faktör yapısı Şekil 1’de görülmektedir.

Şekil 1: Ölçeğe İlişkin Path Diagramı ve Faktör Yükleri

Doğrulamalı faktör analizinde tüm faktörlere ve faktörlerin altında yer alan maddelere ait yol katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0,001$). Standartlaştırılmış yol katsayılarına (β_1) bakıldığında Tevekkül Yönelimi Ölçeği üzerinde en fazla etkiye sahip olan faktörün F1 (Duygu ve Düşünce Boyutu) ($\beta_1 = 0,888$) olduğu görülmektedir. F1 faktörü üzerinde en fazla etkiye sahip olan 44. madde ($\beta_1 = 0,866$), F2 faktörü (Davranışa Karşı Olumsuz Tutum) üzerinde en fazla etkiye sahip olan 25. madde ($\beta_1 = 0,873$), F3 faktörü (Davranışa Karşı Olumlu Tutum) üzerinde en fazla etkiye sahip olan madde ise 13. ($\beta_1 = 0,718$) maddedir (Şekil 1).

Güvenirlilik ve Madde Analizi

Ölçekte yer alan maddelerin kendi aralarında tutarlılık gösterip göstermediklerini incelemek için Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı incelenmiştir. 23 maddelik ölçeğin güvenirlik katsayısı (α) 0,928'dir. Alt boyutlar açısından değerlendirildiğinde güvenirlik katsayıları birinci boyut için 0,949; ikinci boyut için 0,757; üçüncü boyut için 0,682 bulunmuştur. Ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayılarının birinci boyut için 0,52 ile 0,82; ikinci boyut için 0,45 ile 0,66; üçüncü boyut için 0,42 ile 0,54 arasında sıralandığı görülmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmanın amacı tevekkül yöneliminin nicel yöntemli araştırmalarda ele alınmasını sağlamak amacıyla ölçek geliştirme çalışması yapmaktır. Bu çalışmada ölçeğin geliştirilme süreci ve psikometrik özellikleri ele alınmıştır. Ölçek geliştirme aşamasında kapsam geçerliği, yapı geçerliği ve güvenirlik değerleri hesaplanmıştır.

Verilerin faktör analizine uygunluğunu görmek amacıyla hesaplanan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerinin 0,938 olduğu ve Barlett Testi'nin ki-kare değerinin istatistiksel olarak ($p < 0,001$) anlamlı olduğu görülmüştür. KMO değerinin 0,50 - 0,70 arası olması orta; 0,70 - 0,80 arası iyi; 0,80 - 0,90 arası çok iyi ve 0,90 ve üzeri olması mükemmel olarak kabul edilmektedir (Çokluk vd., 2010; Pallant, 2001). Buna göre örneklem büyüklüğünün oldukça yeterli olduğu ve verilerin dağılımının uygun olduğu görülmüştür.

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda 23 maddelik ölçeğin 3 faktörde toplandığı ve faktörlerin toplam varyansın %59,314'ünü açıkladığı görülmüştür. Çok boyutlu ölçeklerde tüm faktörlerin açıkladıkları toplam varyans miktarının en

az %50 olması gerektiği önerilmektedir (Henson ve Roberts, 2006; Streiner, 1994). Buna göre açıklanan varyans oranı yeterlidir. AFA analizlerine göre Duygu ve Düşünce Boyutu %39,001 oranında, Davranışa Karşı Olumsuz Tutum boyutu %11,329 oranında, Davranışa Karşı Olumlu Tutum boyutu %8,985 oranında varyans açıklamaktadır. Maddelerin faktör yüklerinin 0,56 ile 0,84 arasında sıralandığı görülmektedir. Bu değerlere göre ölçeğin 23 maddeden oluşan 3 faktörlü yapısı geçerlik oranlarını sağlamaktadır.

Ölçeğin 3 boyutlu yapısını test etmek için uygulanan doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre model iyi uyum vermiştir. Model uyum indeks değerleri CMIN=688,338; DF=227; $\chi^2/sd=3,032$; $p<0,001$; CFI=0,914; IFI=0,915; GFI=0,858; RMR=0,03; SRMR=0,047; RMSEA=0,074 olmak üzere üç boyutlu modelinin kabul edilebilir düzeyde uyum verdiği görülmüştür (Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 343; Hu ve Bentler, 1999; Seçer, 2015, s. 98). DFA'ya göre maddelerin faktör yükleri 0,54 ile 0,87 arasında değişmektedir. Bu değerler maddelerin buldukları faktörleri iyi bir şekilde temsil edebildiklerini göstermektedir.

Ölçeğin güvenirlilik analizlerinde iç tutarlılık güvenirlilik katsayısı (Cronbach Alpha) hesaplanmış ve 23 maddelik ölçeğin güvenirlilik katsayısı ,928 bulunmuştur. Bu değer referans değer olan 0,70'ten yüksek olup, güvenirliliğin sağlandığını göstermektedir. Alt boyutlar açısından değerlendirildiğinde güvenirlilik katsayıları sırasıyla 0,949; 0,757 ve 0,682 bulunmuştur. Güvenirlilik için 0,70 değeri referans alınsa da ölçek geliştirme çalışmalarında bu değer 0,60'a çekilebilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 331). Alt boyutlarıyla birlikte ölçeğin iç güvenirliliğinin sağlandığı görülmektedir. Madde toplam korelasyonunun yorumlanmasında 0,30 ve daha yüksek olan maddelerin iyi derecede ayırt ettiği (Büyüköztürk, 2015; Özdamar, 2004) göz önüne alındığında, birinci boyut için 0,52 ile 0,82; ikinci boyut için 0,45 ile 0,66; üçüncü boyut için 0,42 ile 0,54 arasında sıralanan düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları açısından ölçeğin yeterli düzeyde olduğu söylenebilir.

Ölçekteki maddeler 5'li Likert (1=Hiç Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Tamamen Katılıyorum) formatındadır. Araştırmanın psikometrik analizleri sonucunda elde edilen ölçek 23 madde ve 3 boyuttan oluşmaktadır. İlk boyut "Duygu ve Düşünce" boyutu olup 16 maddedir. Bu boyut tevekkül yönelimine ilişkin sabırlı, sakin, güçlü, daha az kaygılı, ümitvar hissetme gibi duyguları; kabullenme; oluş sürecinde Allah'ın iradesini/müdahalesini de hesaba katma gibi düşünceleri kapsamaktadır. Bu boyuttan yüksek puan alınması

tevekkül etme sürecinde deneyimlenen olumlu duyguların ve kavram içeriği ile ilgili bilgi ve düşüncelerin kişide etkin olduğunu göstermektedir. İkinci boyut “Davranışa Karşı Olumsuz Tutum” boyutu olup 4 maddeden oluşmaktadır. Bu boyut tedbir almanın, çabalamanın olumsuzlanmasını içermekte ve bu boyuttaki maddelerin tamamı ters kodlanmaktadır. Ters maddeler dönüştürüldükten sonra bu boyuttan alınan düşük puanlar tevekkül etme sürecinde çaba gösterilmesine ilişkin olumsuz tutumları, tedbire önem vermemeyi yansıtmaktadır. Üçüncü boyut “Davranışa Karşı Olumlu Tutum” boyutu olup 3 maddeden oluşmaktadır. Bu boyut bir iş için tedbir almanın, çabalamanın, sebeplere başvurmanın olumlanmasını içermektedir. Bu boyuttan yüksek puan alınması tevekkül etme sürecinde çabaya yüksek önem verilmesini göstermektedir. Ölçek tevekkül yönelimine dair toplam puan da vermektedir. Ölçek uygulama sürecinde “*Tevekkül, bir iş için gerekli çabayı göstererek tüm tedbirleri aldıktan sonra, işini tam olarak inanarak Allah’a havale etme olarak tanımlanmaktadır. Maddelerde tevekkül kavramının geçtiği ifadeleri bu bilgiyi göz önünde bulundurarak cevaplayınız*” şeklinde yönerge verilmesi önerilmektedir.

Elde edilen bulgulara göre Tevekkül Yönelimi Ölçeği’nin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu, araştırmalarda kullanılmaya hazır olduğu söylenilebilir. Bununla birlikte araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizinin farklı bir örneklem üzerinde de test edilip model uyumunun denetlenmesi, güvenilirliğin test-tekrar test yöntemiyle de incelenmesi, ölçüt bağıntılı geçerliği için benzer ölçeklerle uyumuna bakılması ölçeğin psikometrik özelliklerine katkıda bulunacaktır. Aynı zamanda ölçek kullanılarak tevekkül yöneliminin psikolojik iyi oluş, öznel iyi oluş, psikolojik dayanıklılık, bilişsel esneklik, sabır, umut, problemlere karşı olumsuz tutum, kaygı gibi yapılarla ilişkisinin incelenmesi hem ölçeğin ölçme gücüne, hem de din psikolojisi alanına önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ağılkaya-Şahin, Z. (2018). Din ve psikoloji arasındaki uçurum gerçekten ne kadar derin? Psikoterapilerdeki dini izler. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22(3), 1607-1632.
- Akseki, A. H. (2014). *İslam dini* (1. Basım). Yeniakım Yayınları.
- Akto, A. (2016). Allah-insan arasında ontolojik, epistemolojik ve varoluşsal bir ilişki biçimi: Tevekkül. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 878-902.
- Altay, K. (2014). *Yetişkinlerde tevekkül anlayışına psiko-sosyal yaklaşım* (Yayımlanmamış)

- lanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Altıntaş, R. (2000). Yazgıcı ve özgürlükçü tevekkül anlayışının çalışma hayatına etkileri. *Dini Araştırmalar*, 3(7), 113-136.
- Aydın, H. (2008). Kur'an'da irade-azm ve tevekkül. *Tasavvuf-İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 22, 59-79.
- Ayten, A. (2012). *Tanrıya sığınmak*. İz Yayıncılık.
- Ayten, A. (2014). *Erdeme dönüş: Psikoloji ve mutluluk yolu*. İz Yayıncılık.
- Ayten, A., & Sağır, Z. (2014). Dindarlık, dinî başa çıkma ve depresyon ilişkisi: Suriyeli sığınmacılar üzerine bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47, 5-18.
- Batan, S. N. (2016). *Yetişkinlerde psikolojik dayanıklılık ve dini başa çıkmanın yaşam doyumuna etkileri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Birişik, F. (2008). *Sahih-i Buhari muhtasarı*. Polen Yayınları.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss* (Vol. 3). Basic Books.
- Büyüköztürk, Ş. (2015). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (21. Baskı). Pegem Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, A. K., Akgün, Ö. A., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (14. Baskı). Pegem Yayınları.
- Cebecioğlu, E. (2014). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü* (6. Baskı). Otto Yayınları.
- Comrey, A. L. (1988). Factor-analytic methods of scale development in personality and clinical psychology. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 56, 754-761.
- Çağrıncı, M. (2012). Tevekkül. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41, 1-2.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Pegem Akademi.
- Demir, Ö. (2013). *Dini kavramlar ve öğrenme ortamları: Salih amel örneği* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demirci, M. (2010). *Kurân-ın ana konuları* (5. Basım). Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Demirdaş, Ö. (2019). Eşrefoğlu Rûmî'nin "Müzekki'n-Nüfûs" isimli eseri bağlamında tevekkül anlayışı. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 8(2), 1437-1453.

- Doğan, M. (2016). Engelli çocuğa sahip ebeveynler ile sağlıklı çocuk sahibi ebeveynlerin dini başa çıkma, umut ve sabır düzeylerinin karşılaştırılması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 3214-3245.
- Fadardi, J. S., & Azadi, Z. (2017). The relationship between trust-in-God, positive and negative affect, and hope. *Journal of Religion and Health*, 56(3), 796-806.
- Gazali, H. M. (2014). *İhya-u Ulumi'd-Din*, IV (Ahmed Serdaroğlu, Çev.). Bedir Yayınevi.
- Ghobari, B. B. & Haddadi, K. A. A. (2011). Reliance on God as a core construct of Islamic psychology. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 30, 216-220.
- Ghobary, B. B., Khodayari-Fard, M., Shokoohi Yekta, M., & Nasafat, M. (2005). *Development of Reliance on God Scale and investigating the relation of reliance on God with anxiety in college students* (Unpublished research project). School of Psychology and Education, University of Tehran.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Felsefe-Yöntem-Analiz*. Seçkin Yayınları.
- Hatip, A. (2006). *Tevekkül mü, tembellik mi?*. Nesil Yayınları.
- Hayta, A. (2006). Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah tasavvuru. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4(12), 29-63.
- Henson, R. K., & Roberts, J. K. (2006). Use of exploratory factor analysis in published research. *Educational and Psychological Measurement*, 66, 393-416.
- Hökelekli, H. (2012). *İslam psikolojisi yazıları* (2. Baskı). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Hu, L., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1-55.
- İbn Arabi, E.B. M. (2015). *Rıza, ihlas ve tevekkül* (Ekrem Demirli, Çev.). Litera Yayıncılık.
- İbn Ebi'd Dünya (2005). *Rızık anahtarları ve tevekkül* (Mustafa Utku, Çev.). Uludağ Yayınları.
- İskenderi, Ataullah (2006). *Tevekkülün incelikleri* (Fatih Mehmet Albayrak, Çev.). Üsküdar Yayınları.
- Jenaabadi, H., & Abaasi, N. (2020). Effectiveness of group training of reliance therapy components on quality of life and resilience of mothers of children with learning disabilities. *Health, Spirituality and Medical Ethics*, 7(1), 25-31.
- Kara, E. (2020). Farkındalık ve kabullenme psikoterapilerinin temel stratejileri ve İslam. *Eskiyeni*, 40, 377-406.

- Karaman, F. (1996). Tevekkül inancı üzerine bir inceleme. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1),67-92.
- Karataş, K., & Baloğlu, M. (2019). Tevekkülün psikolojik yansımaları. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 19(1), 110-118.
- Kelabazi (2014). *Doğuş devrinde tasavvuf ta'arruf* (Haz. Süleyman Uludağ, 4. Baskı). Dergah Yayınları.
- Kiraz, C. (2007). *Kur'an'da ahlak ilkeleri*. Emin Yayınları.
- Kuşeyri, A. (1978). *Kuşeyri risalesi* (Haz. Süleyman Uludağ, 8. Baskı). Dergah Yayınları.
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel Psychology*, 28(4), 563-575.
- Leila, B. (2016). Behavior therapy in light of Quranic teachings, with an emphasis on anxiety and depression. *Interdisciplinary Quranic Studies*, 6(2), 73-86.
- Muhasibi, H. (2011). *Kalb hayatı (Er-Riaye Li Hukukillah)* (Abdülhakim Yüce, Çev.). Işık Yayınları.
- Mutçalı, S. (1995). *Arapça Türkçe sözlük*. Dağarcık Yayınları.
- Önal, R. (2008). Kur'an'da imanî ve ahlâkî bir tavır olarak sabır. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 439-466.
- Özdamar, K. (2004). *Paket programlar ile istatistik veri analizi I*. Kaan Kitabevi.
- Pallant, J. (2001). *SPSS survival manuel*. Open University Press.
- Pargament, K. I., Ensing, D. S., Falgout, K., Olsen, H., Reilly, B., Van Haitsma, K., Warren, R. (1990). God help me (1): Religious coping efforts as predictors of the outcomes of significant negative life events. *American Journal of Community Psychology*, 18, 794-824.
- Pargament, K. I., Koenig, H. G., Perez, L. M. (2000). The many methods of religious coping: Development and initial validation of the RCOPE. *Journal of Clinical Psychology*, 56, 519-543.
- Pargament, K. I., Smith, B., Koenig, H. G., Perez, Lisa (1998). Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37, 710-724.
- Salim, E. (2017). *Boşanma sürecindeki bireylerde başa çıkma stratejileri ve dini başa çıkma: Isparta örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Sarıkaya, B., & Şeren, Z. (2017). İnsan sorumluluğu ve fiillerine etkisi bağlamında sabır ve tevekkül kavramları. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(12), 68-88.

- Seçer, İ. (2015). *Psikolojik test geliştirme ve uyarlama süreci: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Anı Yayınları.
- Sinanoğlu, M. (2012). *İman. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22, 212-213.
- Sönmez, V., & Alacapınar, F. G. (2016). *Sosyal bilimlerde ölçme aracı hazırlama*. Anı Yayınları.
- Streiner, D. L. (1994). Figuring out factors: The use and misuse of factor analysis. *Canadian Journal of Psychiatry*, 39, 135-14.
- Şahin, M. (2018). *Dini bir değer olarak tevekkül yöneliminin psikolojik sebep ve sonuçları üzerine araştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa.
- Şahin, M. (2019). Tevekkül algısı: Sabır, azim ve umudu içeren bir kavram olarak tevekkül. *Paper presented at the 3rd International Congress of Eurasian Congress on Positive Psychology*, 12-14 April, Istanbul, Turkey.
- Şahin, M., & Hökekleli, H. (2019). Tevekkül psikolojisi: Nedenleri, süreci ve sonuçları hakkında nitel bir araştırma. *International Journal of Social Inquiry*, 12(2), 801-836. <https://doi.org/10.37093/ijisi.659060>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2012). *Using multivariate statistics* (6. Baskı). Allyn&Bacon.
- Tek, A. (2016). *Tarihi süreçte tasavvuf ve tarikatlar* (1. Baskı). Bursa Akademi.
- Tokpınar, M. (2009). *Hangi doğru? Tevekkül: Hadisler ışığında yeni bir tanım* (2. Baskı). Kitabı Yayınevi.
- Wong-McDonald, A., Gorsuch, R. L. (2000). Surrender to God: An Additional coping style?. *Journal of Psychology and Theology*, 28(2), 149-161.
- Yeşilyurt, S., & Çapraz, C. (2018). Ölçek geliştirme çalışmalarında kullanılan kapsam geçerliği için bir yol haritası. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 251-264.
- Yurdugül, H. (2005). *Ölçek geliştirme çalışmalarında kapsam geçerliği için kapsam geçerlik indekslerinin kullanılması. XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

Extended Abstract

Development of Tawakkul Orientation Scale: A Study of Validity and Reliability

Meryem ŞAHİN, Corresponding Author, Assistant Professor.

Afyonkarahisar Kocatepe University, Faculty of Arts and Sciences, Afyon/Turkey

meryemsahin@aku.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0566-8862>

Article Type: Research Article

<https://doi.org/10.34234/ded.768176>

Received Date: 13.07.2020

Accepted Date: 07.12.2020

Published Date: 25.12.2020

Introduction

Tawakkul which literally means trust and reliance, is defined as making the necessary effort before embarking on any task and taking all the precautions and then referring it to Allah (Cebecioğlu, 2014; Mutçalı, 1995). Based on this definition, it can be considered as an orientation that makes the believer to surrender to Allah's will, and keeps his/her belief and trust in Allah alive (Demirdaş, 2019). Tawakkul is one of the basic concepts in the Quran and Sunnah (Demirci, 2010; Kiraz, 2007). Tawakkul; aside from putting one's own strength and abilities when embarking on a task it makes a person to take into consideration of Allah's will (Demir, 2013). In the tawakkul orientation, there is a belief that the result is from Allah. For this reason, a strict cause-effect relationship is not established between events.

When the relevant concepts to tawakkul such as faith, tawheed (Demir, 2013; Gazali, 2014), surrender (İskenderi, 2006; Kelabazi, 2014; Tokpınar, 2009),

precaution (Akseki, 2014; Kuşeyrî, 2016), livelihood (Hatip, 2006; Ibn Ebi'd Dünya, 2005; İskenderi, 2006), hope (Akto, 2016), patience (Kara, 2020; Önal, 2008; Sarıkaya & Şeren, 2017) evaluated, it is seen that there are dimensions that affect the emotion, cognition and behavior of the person. In this manner, Ghobari and Haddadi (2011) conceptualized tawakkul in three basic dimensions: emotional, cognitive and behavioral.

In the concept of tawakkul trust in Allah and relying on Him has a central position. In this respect, it can be said that tawakkul fulfills the need for some kind of attachment and trust (Şahin, 2018). In the study conducted by Fadardi and Azadi (2017) on university students, it was found that there is a positive correlation between trusting in Allah and the feeling of hope and positive affect, and negative correlation with negative affect. The tawakkul process is also considered as one of the strategy of religious coping (Ayten, 2012; Doğan, 2016; Salim, 2017). Studies show that religious coping has effects on psychological resilience (Batan, 2016). When evaluating the relationship between psychological resilience and religion, concepts such as tawakkul, forgiveness, patience, gratitude, and hope are often referred to (Ayten, 2014; Batan, 2016). Tawakkul orientation in Islam is particularly associated with acceptance and commitment therapy (Ağilkaya-Şahin, 2018). Tawakkul is one of the concepts suggested when working with anxiety and depression (Leila, 2016).

In this study, it is aimed to develop a measurement tool for application in quantitative methods, taking into account the multidimensional structure of tawakkul and its effect on emotion, cognition, and behavior. As more research is done using this measurement tool, the more detailed information about the impact domain of the concept we will have.

Methods

Creating Scale Items

In the first stage of the scale development process, an item pool was created using the literature. 15 of the questions were designed as a reverse item and the draft scale was prepared in 5-point Likert type.

Instruments

The socio-demographic information form and the draft *Tawakkul Orientation Scale* with 45 items were used in the study.

Participants

There are 2 working groups in the research. The expert group formed for the content validity stage of the study consists of 5 people. 4 of them are academicians working in the field of psychology of religion and 1 in the field of psychological counseling and guidance.

Ethics committee approval was obtained for the research; The data were collected between January and April 2020. 434 questionnaires were delivered to the researcher, 11 of them were not included in the analysis due to incorrect filling and 85 of them were left blank. The ages of the study group of 338 people whose questionnaires were included in the analysis ranged from 19 to 65, and their average age was 29.3 (\pm 9.72). 24% (N = 80) of the participants are male, 76% (N = 258) are female; 39% are married (N = 132), 56% are single (N = 201).

Analysis of the Data

In this study content validity analysis using Lawshe (1975) technique; construct validity analysis using exploratory (EFA) and confirmatory (CFA) factor analysis, and reliability analysis was performed using the Cronbach's Alpha internal consistency coefficient. Bartlett's test of sphericity and Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) results were taken into consideration for the suitability of the data to factor analysis. Analyses regarding validity and reliability were performed using SPSS 20 and AMOS 26 programs.

Findings

Content validity

By the Lawshe (1975) technique, an expert group was formed in the first stage for content validity study, and opinions were received. As a result of the content validity study, there were 44 items on the draft scale. According to the analysis made on the remaining items, the content validity index of the scale is 1. The content validity rate takes a value between -1 and +1, and as it approaches +1, it is concluded that the item measures the desired behavior sufficiently (Sönmez & Alacapınar, 2016).

Construct validity

For the construct validity of the scale, EFA and CFA were performed. According to EFA analysis, it was observed that 23 items were gathered in 3 factors, and the factors explained 59.314% of the total variance. The first factor consists of 16 items and this dimension explains 39.001% variance; the second factor consists of 4 items and explains 11.329% of variance; the third factor consists of 3 items and explains 8.985% of variance. The factor loadings of the items are ranked between .56 and .84.

CFA was performed to test the fit of the model obtained after the EFA. When the fit index values obtained as a result of the second-order CFA analysis were examined, it was seen that the three-dimensional model fit at an acceptable level (CMIN=688.338; DF=227; $\chi^2/df= 3.032$; $p < .001$; CFI=.914; IFI=.915; GFI=.858; RMR=.03; SRMR=.047; RMSEA=.074). The factor loads of the scale range between .54 and .87. In the CFA, the path coefficients of all factors and items under the factors were found to be statistically significant ($p < .001$).

Reliability and Item Analysis

Internal consistency coefficient (Cronbach's Alpha) of the 23-item scale is .928. When evaluated in terms of sub-scales, the reliability coefficients are .949 for the first factor; .757 for the second factor; .682 was found for the third factor. The corrected item-total correlation coefficients of the scale are calculated as .52 and .82 for the first factor; .45 to .66 for the second factor; for the third factor it was found to be between .42 and .54.

Discussion and Conclusion

This research aims to conduct a scale development study in order to ensure that the tawakkul orientation is addressed in quantitative research. In this study, the development process and psychometric properties of the scale were discussed. Content validity, construct validity, and reliability were calculated during the scale development phase.

As a result of the EFA, it was seen that the 23-item scale was collected in 3 factors and the factors explained 59.314% of the total variance. In multidimensional scales, it is suggested that the total amount of variance explained by all factors should be at least 50% (Henson & Roberts, 2006; Streiner, 1994).

Accordingly, the variance rate explained is sufficient. The factor loadings of the items are listed between 0.56 and 0.84.

According to the results of the CFA applied to test the 3-dimensional structure of the scale, the model fits at an acceptable level (CMIN=688.338; DF=227; $\chi^2/sd = 3,032$; $p < .001$; CFI=.914; IFI=.915; GFI=.858; RMR=.03; SRMR=.047; RMSEA=.074) (Gürbüz & Şahin, 2017; Hu & Bentler, 1999; Seçer, 2015). According to the CFA, the factor loadings of the items vary between .54 and .87. These values show that the items can represent their factors well.

The internal consistency reliability coefficient (Cronbach's Alpha) of the 23-item scale was found to be .928. This value is higher than the reference value of .70 and shows that reliability is ensured. When evaluated in terms of sub-scales, the reliability coefficients are .949; .757, and .682. Although .70 is taken as a reference for reliability, this value can be pulled to .60 in scale development studies (Gürbüz & Şahin, 2017). It is seen that the internal reliability of the scale is ensured with its sub-dimensions. Considering that items with .30 and higher distinguish well in the interpretation of item total correlation (Büyüköztürk, 2015; Özdamar, 2004), the scale in terms of the corrected item-total correlation coefficients is sufficient.

The items in the scale are in a 5-Likert type. The scale obtained as a result of the psychometric analysis of the study consists of 23 items and 3 dimensions. The first factor is "Emotion and Cognition" and has 16 items. This factor includes feelings concerning tawakkul *orientation* such as to be patient, calm, strong, less anxious, and hopeful. And it also includes thoughts such as taking into account the will/intervention of God in the process. The second factor is "Negative Attitude towards Behavior" and consists of 4 items. This factor includes the negation of taking precautions and trying, and all of the items in this factor are reverse coded. The third factor is "Positive Attitude towards Behavior" and consists of 3 items. This factor includes the affirmation of taking precautions and trying. High scores in this dimension indicate a high emphasis on effort in the process of tawakkul. The scale also gives a total score for tawakkul orientation.

These results demonstrate that *Tawakkul Orientation Scale* is a valid and reliable instrument. Besides, testing the CFA on a different sample and checking the model fit, examining the reliability with the test-retest method, and examining the convergent validity will contribute to its psychometric properties.